

АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА БАЛКАНСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ

АСПЕКТИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА
ОБЩОБАЛКАНСКАТА ЛЕКСИКА

ДОКЛАДИ ОТ МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
СОФИЯ, 30.09. – 01.10.2002 г.

Biljana Sikimić (Beograd)

Banjaši u Srbiji iz balkanske lingvističke perspektive¹

Za imenovanje stanovništva Srbije čiji je maternji jezik rumunski i koji sami sebe na svom maternjem rumunskom jeziku nazivaju *Rumuni* i/ili *Cigani*, a okolina ih smatra za Rome, postojalo je nekoliko mogućnosti, od kojih su politički korektne: npr. prihvatiti tradicionalno – *Karavlas* ili predložiti nove, samo delimično tačne uslovne termine: *Posavski Rumuni*, *Vlaški/Rumunski Romi*. U rumunskoj literaturi označavaju se kao *băieși*, *rudari* ili *aurari* (Achim 1998: 106–107). Ruski romoloz i koristi termine *Rudari*, *Lingurari* i *Bejași*² čemu bi odgovarao sh. termin prema zanimanju *Koritari* (kako oni sami sebe zovu). Termin *Rudari* uobičajen je i u bugarskoj romološkoj literaturi³, a u anglosaksonskoj *Ludari*.⁴ Postoji i niz termina koji su sve do skora korišćeni za označavanje ove populacije u tradicionalnoj etnografiji, npr. *vlaški Cigani*

¹ Istraživanje Banjaša obavljeno je u okviru projekta “Etnolingvistička i sociolingvistička istraživanja izbeglica i multietničkih zajednica na Balkanu” br. 2176, Ministarstva za nauku, tehnologije i razvoj Srbije.

² Ova grupa Roma definisana je kao “balkanski Cigani koji žive u Rumuniji, pravoslavni hrišćani koji govore nekim dijalektom rumunskog jezika”, ispirali su zlato na obalama reka i prerađivali rudu, a istovremeno su zimi deljali kašike, vretena i korita. Deo Lingurara odvojio se u grupu Bejaša, to su potomci domaćih robova koji su napustili ciganski jezik. Bejaši koji žive u Mađarskoj, veruju da je njihov rumunski jezik pravi ciganski jezik (Demeter et al. 2000:100–101).

³ U Bugarskoj Rudare okolno stanovništvo smatra za «Vlahe» ili «Vlaške Cigane». Pošto im je maternji jezik rumunski – oni se deklariraju kao «Vlasi» ili «stari Rumuni», dele se na dve osnovne grupe *Lingurari* (bave se izradom drvenih predmeta) i *Ursari* (mečkari). Rudari u Bugarskoj su endogamni i rasuti po celoj zemlji (Марушиакова/Попов 2000a:15). Up. još i: Марушиакова/Попов 2000:104; Marushiakova et al. 2001:40–42.

⁴ *Ludari* su u SAD stizali od kraja 19. veka do 1914. uglavnom iz severozapadne Bosne. Maternji jezik im je rumunski, vode mečke i majmune, a u literaturi se pominju i kao *Ursari* (izvor: www.gypsyloresociety.org).

(kako ih je zvao Tihomir Đorđević), *Cigani vlašskog jezika, Cigani Rumuni, rumunski Cigani, Cigani Karavlas* i slično.

U jugoslovenskoj romologiji bio je ranije u upotrebi, a i danas se čini najpogodniji, termin – *Banjaši*⁵. Međutim, Banjaši u Obrenovcu danas kažu da ih tako zovu Romi – Gurbeti, oni sami sebe tako ne zovu. Banjaši danas u Srbiji ne prihvataju za sebe ni termin *Romi* jer smatraju da označava ljude koji govore romski jezik, a njihov je maternji jezik rumunski. Ipak, stariji ljudi upotrebiće za sebe termin *Cigan*, a mladi ljudi uglavnom u slučaju da žive u rumunskom jezičkom okruženju. Prema saopštenju starijeg Banjaša iz Trešnjevica: «*Vlasi nas računaju za Cigane. Vlasi prave razliku, ali ne možemo drukče, jer idemo po selima sa vretenima*». Etnička mimikrija otkriva se i u Banjaškim iskazima na rumunskom jeziku – kada su pitanju etnici i nazivi za jezik: *Rumîn : Rumîncă* ima isto značenje kao *Țigăń*, a *rumînaște = Țigănaște*. *Țiganu meu / Țigancă mea* ima i apelativno značenje 'suprug/a' što je verovatno trag romskog supstrata (npr. *copil și țigancă* = 'dete i žena'). Nominacija ne-banjaša čak ni danas nije etnička već je izvršena po starom modelu, prema zanimanju, tako se terminom *Seljak* ('Srbi' = *seleăș*) i danas označava i 'Srbina' i 'Vlaha' iz okruženja. Pravi Rom za Banjaša je *Gurbet*, pl. *Gurbeț* a njihov jezik u s. Lukavica u šali nazivaju *limba de bou* («volovski jezik»).

Banjaši danas žive u zemljama bivše Jugoslavije, ali ih (kao starosedelaca) u velikom broju ima u Rumuniji, zatim Mađarskoj, Slovačkoj, Bugarskoj i

⁵ Termin *Banjaš* se u ovom radu koristi uslovno. On je rezultat želje da se istovremeno ispoštuju naučni kriterijumi i bude politički korektan. Za opravdanje upotrebe termina *Banjaš* može poslužiti citat sarajevskog romologa Radeta Uhlika: "Imenom Banjaša ili Bunjaša nazivaju Cigani jedno vlaško-cigansko pleme koje govori rumunskim maternjim jezikom. ... To je ujedno i najpravičniji oblik koji odgovara izvornoj rumunskoj designaciji Baias (u množini Baiasa), što znači rudar! ... Riječ Rudar predstavlja naime ime jednog vlaško-ciganskog plemena koje danas nema više nikakve veze sa rudarstvom. (...) Ime Banjaša upotrebljava se često i za Karavlahe u Bosni, a oblik Banjaša za koritare preko Save, u Slavoniji i Vojvodini" (Uhlik 1955:53). I dalje: "Koliko god Karavlas i zazirali od Cigana i željeli da podvuku razliku između sebe i njih, ljudi ih smatraju ipak Ciganima utoliko prije što ih i formalna sličnost njihovih imena na to upućuje. ... Karavlas i sebe nazivaju Rumań, što znači Rumun, dok ih imenima Karavlas i Banjaši zovu drugi Cigani i inoroci." (Uhlik 1955:59–60). Up. i potvrdu Tihomira Đorđevića da su se Banjaši još početkom dvadesetog veka bavili ispiranjem zlata: «Vlaški Cigani u zlatonosnim rekama Peku i Timoku ispiraju iz peska zlato. Ovo su zanimanje doneli oni još iz Vlaške» (Đorđević 1984a:23).

mnogim drugim zemljama⁶. Podaci o rasprostranjenosti Banjaša u Srbiji (dati u spisku u prilogu ovog rada) dobijeni su na osnovu usmenih terenskih podataka od samih Banjaša. Delimično su dopunjeni podacima iz antropogeografskih studija različitog stepena upotrebljivosti nastalih u periodu od početka 20. veka do danas⁷. Mnoge studije ove vrste uopšte ne donose podatke o Romima, a ako ih i donesu – ne prave razliku između pojedinih grupa Roma i njihovih maternjih jezika. Veličina banjaških zajednica varira od nekoliko porodica do nekoliko stotina porodica u naselju. Veliki broj ljudi dvadesetak i više godina praktično stalno živi u inostranstvu i samo se preko leta vraća u zemlju.

Banjaši žive u naseljima zajedno sa Rumunima u Banatu i Vlasima u severoistočnoj Srbiji, ali i odvojeno od ovih, relativno kompaktnih, rumunskih jezičkih zajednica. U rumunskom jezičkom okruženju, sa obrazovanjem i medijima na rumunskom jeziku ima ih u Banatu u skoro svim rumunskim naseljima (Alibunar, Banatsko Novo Selo, Begejci, Dolovo, Ečka, Grebenac, Jablanka, Vojvodinci, Malo Središte, Nikolinci, smoljica, Straža, Sutjeska, Uzdin, Vladimirovac, Vojvodinci, Vršac, (u Malom Žamu i Markovcu pretopljeni su u Rumune), ali i u nekim naseljima u kojima danas nema Rumuna, pa ni škola na rumunskom jeziku (Bašaid, Bela Crkva, Dobrica, Kikinda, Krstur, Kusić, Melenci, Mokrin, Novi Bečej, Novi Kneževac, Novi Kozarci, Novo Miloševo, Padej, Sajan, Sanad, Sefkerin, Uljma). Etnološka građa 1979 za neka od ovih mesta ne daje eksplicitne podatke o maternjem jeziku, ali se ovakvi zaključci mogu izvesti na osnovu tamo navedenih podataka o specifičnoj tradicionalnoj kulturi (up. Sikimić 2003a). Banjaši u rumunskom jezičkom okruženju, ali sa obrazovanjem i medijima na srpskom jeziku, žive u dvadesetak naselja u oblasti severoistočne Srbije. Tamo Banjaši žive zajedno sa Vlasima i/ili Srbima (up. Sikimić 2002); u nekim mestima etnička slika je još složenija, npr. u Lukovu, gde žive Banjaši, Vlasi i Srbi; u Grljanu gde žive Banjaši, Vlasi i Bugari ili u

⁶ Gustav Weigand ih je krajem devetnaestog veka sreo u Albaniji: «Svako dobro u ovom kraju ima svoje Cigane (...) Među ovim Ciganima nalaze se kazandžije, kovači i goniči medveda, a neki od njih vode poreklo iz Rumunije te koriste rumunski jezik kao maternji, dok su starosedeooci vični ne samo ciganskom nego i većem broju ostalih balkanskih jezika» (Bajgand 1995:66–67).

⁷ Đorđević 1984 i 1984a; Pavlović 1907; Pavlović 1912; Mijatović 1928; Erdeljanović 1951; Трајковић 1991; Đokić/Jacanović 1994; Радовановић 1994, Jaćimović 1997; Dimitrijević-Rufu 1998.

Melnici gde žive sa Vlasima i Romima Kaldarašima (Romi *Căldărași* i *Corturari*; o situaciji u s. Melnica više u: Dimitrijević-Rufu 1998:68).

U ne-rumunskom okruženju, sa obrazovanjem i medijima na srpskom standardnom jeziku (a u selu Adorjanu svojevremeno i na mađarskom), Banjaši danas žive u Vojvodini, u Bačkoj, u nekoliko stalno naseljenih mesta: u predgrađu Novog Sada (tri manje grupe), zatim dalje uz Dunav još u naseljima: Apatin, Bački Monoštor, Bodani, Bogojevo, Sonta i Vajska, i u severnoj Bačkoj na obali reke Tise, u naselju Nadrljan, odnosno Adorjan (podaci o banjaškim naseljima u Vojvodini navedeni su prema ličnim terenskim saznanjima (Etnološka građa 1979). Banjaši u naseljima Slana Bara i Veliki Rit u Novom Sadu govore banatski dijalekat (prema istraživanjima Radu Flore⁸ i autorovim ispitivanjima maja 2001. i jula 2002), ali primećuju razliku u jeziku između sebe i «Rumuna koji žive kod Šokaca». Novosadski Banjaši su ranije po veroispovesti bili katolici, ali u poslednje vreme prelaze na pravoslavlje. Postoji kontinuitet Banjaša-katolika sa desne strane Dunava, u Slavoniji (naselja Bolman, Darda i Beli Manastir) i dalje sve do Međumurja (za areal up. jedan od prvih etnografskih pomena o Banjašima u Hrvatskoj: Hefele 1890); oni se danas u Hrvatskoj nacionalno izjašnjavaju kao Bajaši ili kao Vlasi. Vrlo oskudni etnografski podaci ukazuju da u Apatinu postoje dve jezički različite grupe Banjaša koje verovatno govore erdeljskim i muntenskim dijalektom (Barjaktarović 1964). Na osnovu materijala koji autoru ljubazno dostavio istoričar Toni Marušić iz Zagreba, izgleda da su i Banjaši u selu Kuršanec kod Varaždina poreklom iz Erdelja.⁹ Nema etnografskih podataka da Banjaša danas ima u Sremu.¹⁰

⁸ «Što se tiče jezika rumunskih Cigana, mislim da bi ga valjalo posebno proučavati, najpre stoga što je to jezik svoje vrste, imajući u vidu ciganski supstrat na koji se nakalemio, a i specijalno zbog toga što sadrži dosta relativnih arhaičnosti, imajući u vidu manje-više društvenu izolovanost Cigana. U ovo sam se uverio proučavajući rumunski govor jedne ciganske kolonije od oko 80 porodica na periferiji Novog Sada (u tzv. Slanoj Bari)», Flora 1971:14.

⁹ Na prostoru nekadašnje Jugoslavije Banjaši i danas žive još u severnoj i severoistočnoj Bosni (prve lingvističke podatke o njima donosi Weigand 1908; podatke o njihovoj rasprostranjenosti daje Filipescu 1907; kritiku rumunskih autora sa početka dvadesetog veka v. u: Dordević 1907:379–380; novije podatke o Banjašima u Bosni donose Uhlík 1955, Pavković 1957 i Popović 2002). U izolovanim grupama ima ih u Makedoniji u okolini Kočana (Трифуноски 1974). Detaljne istorijske podatke o statusu Banjaša u Rumuniji i njihovim migracijama v. u Achim 1998, posebno str. 77–78, 106–107, 118.

Južno od Dunava, u Srbiji, jedan od prvih pomena «Karavlaških Cigana» jeste pomen Vuka Karadžića iz «Danice» (1827:102). Dosadašnji etnografski podaci ukazivali su da većih naselja Banjaša ima i u okolini Beograda (tačnije – u okolini Lazarevca i Obrenovca), Jagodine i Šapca (up. Dorđević 1984 i 1984a)¹¹. Prema statističkim podacima za Srbiju iz 1895. godine, maternji jezik Roma bio je srpski (25 324 govornika), vlaški (8 595), turski (565) i romski (11 728). Roma koji govore «vlaški» te 1895. godine nije bilo samo u pirotskom okrugu, a najviše ih je bilo u valjevskom okrugu (Trojanović 1902:37). Banjaši danas u Srbiji, južno od Dunava, u srpskom jezičkom okruženju, žive u stotinak naselja u širokom pojasu Posavine i Pomoravlja.

Banjaški govori i kultura u Srbiji skoro da i nisu bili predmet ozbiljnog naučnog istraživanja¹². U lingvističkoj literaturi postoji samo kratak opis

¹⁰ Romi u Vojnoj granici u Sremu bili su iz Banata, Srbije, Bugarske, Mađarske, Grčke, Vlaške i Erdelja. Vlaški Cigani su izjavljivali da su iz «Karavlaške» ili «Karavlahije». Ponekad su se nazivali i «Rumunima», a najčešće su imenovani kao «Cigani» (Petrović 2000:15). Ovi podaci ipak nisu dovoljni za zaključivanje o maternjem jeziku Roma doseljenih iz krajeva sa rumunskim jezičkim okruženjem.

¹¹ Pregled stanja vlaških Roma u Srbiji početkom 20. veka solidno je dat u radovima Tihomira Dorđevića (Dorđević 1984), a posebno istorija vlaških Roma (str. 303–317), njihova geografska rasprostranjenost u Srbiji (str. 310–311) i arhivski podaci iz 19. veka o dolasku vlaških Roma u Srbiju (str. 311–313). Isti autor navodi spisak naselja Laješa, vlaških Roma, koji početkom 20. veka u Srbiji već nisu govorili rumunski (str. 314–315) i spisak naselja Roma Lingurara u Srbiji koji govore vlaški (str. 313–314) uz podatak da i vlaški Romi u Požarevcu govore rumunski (str. 315). Korisni podaci o Banjašima mogu se naći i u: Vukanović 1983.

¹² Prilikom svojih dijalektoloških istraživanja rumunskih govora u jugoslovenskom Banatu Radu Flora se nije bavio Banjašima: «Nije me u mojim anketama zanimao ni jezik rumunskih Cigana, a koji govore, kao svoj maternji jezik, i Cigani iz nekih srpskih mesta (a ovih «rumunskih» Cigana ima u priličnom broju i u Bačkoj, najviše u mestima Apatinu, Bogojevu i Sonti, gde imaju i svojih, «rumunskih» osnovnih škola; in extenso, tzv. vlaških Cigana ima po čitavoj Srbiji, pa čak i u Bosni i Hercegovini i Slavoniji). Izuzetak je ovde učinjen za Cigane iz prnjavorske Male (u Malom Središtu), gde se oni smatraju Rumunima, a i jezički materijal sam beležio više stoga što je još uvek zadržao više oštih nebanatskih crta, koje idu najviše puta uporedo sa identičnim pojavama i oblicima koje srećemo u (poreklom) oltenskim ili erdeljsko-krišanskim mestima u Banatu» (Flora 1971:12). Spomenute osnovne škole na rumunskom jeziku u Bačkoj – ukinute su još sredinom dvadesetog veka.

rumunskog govora u selu Čokešina, jugozapadno od Šapca (Petrovici 1938). Terenska etnolingvistička istraživanja rumunskih govora u slovenskom kontekstu, započeta su 1999. na terenu severoistočne Srbije i južnog Banata¹³; a obimnija istraživanja Banjaša obavljena su tokom leta i jeseni 2002. godine u četiri naselja u okolini Beograda: Muzička kolonija u Obrenovcu (O), Lukavica (L) i Veliki Crljeni (VC) kod Lazarevca i Bukovik (B) kod Arandelovca; dva u severoistočnoj Srbiji: Lukovo (Luk) i Grljan (G); dva u Vojvodini: Dolovo (D) i Slana Bara u Novom Sadu (NS) i tri naselja u Pomoravlju: Stržilo (Str), Suvaja (Su) i Trešnjevica (T)¹⁴.

Pred ovo istraživanje postavljeno je neko metodoloških zahteva, pre svega dijalektološki pristup i kontaktnom ne-banjaškom govoru, odnosno govorima (npr. nekom južnoslovenskom, rumunskom, romskom govoru). Za promišljanje o romskom supstratu rumunskih banjaških govora potrebno je i poznavanje istorije romskog jezika. Isti princip važi i za istraživanje tradicionalne duhovne kulture: podrazumeva se etnolingvistički pristup i lokalnoj ne-banjaškoj kulturi, odnosno kulturama (koja opet može biti slovenska, rumunska, ali i romska) i poznavanje supstratne tradicionalne romske kulture.

Emil Petrovici je tokom svojih terenskih istraživanja u Jugoslaviji 1937. godine posetio je samo selo Čokešina na obali Drine u kojem je, prema tadašnjoj jugoslovenskoj statistici, živelo 400 ljudi sa rumunskim kao maternjim jezikom. Njegovi dijalektološki zaključci o govoru Čokešine važe i za sve sada ispitane banjaške govore u Posavini i Pomoravlju, kao i za govor starijih Banjaša u ispitanim vlaškim naseljima severoistočne Srbije (Lukovo, Grljan, Podvrška). Emil Petrovici smatra da su „Koritari” iz Čokešine na put po Balkanu krenuli iz jugozapadne Muntenije i jugoistočne Oltenije, naravno, potpuno rumunizovani. Oni su, prema Petrovici-u, zadržali neke arhaične muntenske/oltenske crte kao što je, pod određenim uslovima, izgovor akcentovanog *£* kao *ia*, ili plural *ai* od imenice *an* (*doi ai* = ‘dve godine’). Plural *ai* Petrović je

¹³ Prilikom tog istraživanja dobijeni su i podaci o govoru rumunskih Roma i njihovoj tradicionalnoj kulturi; ovi podaci preliminarno su saopšteni u: Sikimić 2002 i 2003.

¹⁴ Etnološko istraživanje ritualnog padanja u trans u ova tri sela obavila je sredinom pedesetih godina dvadesetog veka Persida Tomić (Tomić 1950). Up. i kratku sociološku studiju u s. Suvaja: Radojević 2002.

još zabeležio i u okolini Vidina, a poznat je i vlaškim caranskim govorima (up. Sorescu/Sikimić 2003). Kao najupadljiviju odliku rumunskog govora u Čokešini Petrovici navodi „veliki broj disimilacija, asimilacija, metateza koje ovom govoru daju dečiji ton”. I našim istraživanjem potvrđene su leksikalizovane brojne metateze, npr. dosledno svuda: *culună* < *cunună*, *dunășeală* < *nădușeală*, u T. još i: *imănă* < *inimă*, *crape* < *capre* i sl.

Emil Petrovici je kao ključnu leksemu za određivanje starosti rumunskog banjaškog govora u Čokešini video termin za ‘kukuruz’ *poromb* (ovaj termin je u identičnom fonetskom obliku zabeležen i u svim ispitanim banjaškim naseljima južno od Dunava: *poromb*). Na osnovu ovog termina Petrovici pretpostavlja da su Banjaši “početkom 18. veka još uvek bili na onim prostorima na kojima su i rumunizovani”. Uz ovu pretpostavku samo treba dodati da je ona, za sada, važi samo za Banjaše koji su nosioci muntenskog govora.

Druga ključna muntenska leksema koju navodi još Weigand za Banjaše u Bosni jeste termin za ‘češalj’: *t’ep’ine* (Weigand 1908:175); ovaj termin je sa istim fonetskim osobinama potvrđen i u Srbiji: *t’am’ine* (L, VC), *t’antine* (O), *t’em’en/cemcen* (L), *t’em’ine* (Str), *t’em’in* (T). Očekivano, Banjaši u s. Dolovo u Banatu imaju banatski fonetski lik: *piaptēn*.

«Dečiji ton», kojim vrlo Emil Petrovici plastično opisuje banjaški govor u Čokešini, svakako se može odnositi i na brojne primere kolebanja u izgovoru ž i z jer se u nekim naseljima može čuti: *boj/boz* (L); *jos/zos* (L); *Azun/Ajun* (T); *a jura/zura* (T), odnosno samo: *zos* (Str); *boz* (Str); *zoc* (Str); *zumată de an* (Str), *Plăzana* > *Plazana* (Str), *mizloc* (T). U relativno kompaktnoj pomoravskoj grupi naselja Strižilo, Suvaja i Trešnjevica postoji i tendencija prelaska š u s: *asq* < *așa*, *rusine* < *rușine*; *să* < *și* (*tată să mămă*).

Zbog specifičnosti banjaške tradicionalne kulture na terenu je korišćen samo upitnik NLR I (delovi tela i bolesti) dopunjen pitanjima koja su se već pokazala kao distinktivna u etnolingvističkim istraživanjima Vlaha severoistočne Srbije (npr. termini za: ‘šećer’, ‘tanjir’, ‘crkva’, ‘grobље’, mesece u godini, dane u nedelji¹⁵, godišnja doba, brojeve do dvadeset, strane sveta) uz korišćenje modifikovanog etnolingvističkog upitnika A. Plotnikove (Plotnikova 1996).

Ovde će egzemlarno biti izneto samo nekoliko primera odgovora na pitanja iz leksičkog upitnika. I rumunski dijalektološki atlasi potvrđuju brkanje

¹⁵ O rumunskim nazivima za mesece u godini i dane u nedelji kao balkanizmima up. Kristophson 1973.

termina za 'obrva' i 'trepavica' kao što je to u ispitivanim banjaškim punktovima. Često je u pitanju samo pasivno poznavanje rumunskog termina, jer se na direktno pitanje obično dobije srbizam: *obîrva/ trepavița*, a samo pasivno: *prînceană/geană* (L); *prînceană* 'trepavica', *geană* 'obrva' (O); *sprînsană/ žană* (L, T), *geană/sprînsană* (Str).

Slično ovome, nije posebno distinktivan ni kalk za 'crna i bela džigerica': *ficatu al negru/alb* (L), *ficat albu* (O, T), poznat i rumunskim govovima u Rumuniji, npr. na jugu Banata. Brojne fonetske varijante pokazuje termin za 'znoj': *nădușal'e* (L), *dunășal'e* (O), *dănușit* (VC); *năbușale* (Luk), *năbușal'e* (Str, T). Termin za 'prst' opet pokazuje specifičnosti u grupi sela u dolini Morave (Str, Su, T): *țet*, dok je na drugim mestima očekivano, npr.: *giageteli* (L), *geagitu/geagitile* (O). Banjaši čuvaju i termin za 'zubi sa razmakom' (monoleksemno imenovanje za ovaj pojam nepoznato je kontaktnim srpskim govovima): *păștrungă* (Luk, T), *poștrungă* (Str). Ponegde je sačuvan i stari naziv za 'tuberkulozu': *ieptică* (O), *osfică/bîrcologie* (Luk, Str), *osfică* (T). Za delove tela iz kontaktnog srpskog govora preuzeti su brojni termini, npr. 'rupice na obrazima': *smejalice* (L); 'krajnici' (čak i u relativno konzervativnim govovima Luk, Str, T: *crainiși*); zatim 'jagodica', 'bradavica', 'žulj', 'slepoočnica' (npr. *slepocițe*, Str; *slepoocu*, T); za sve ove pojmove nema ni pasivnog poznavanja rumunskog termina.

Od specifičnih pitanja tradicionalne kulture treba istaći i za vlaške govore karakterističan semantički pomak 'manastir' > 'crkva'; tako je termin za 'crkvu': *bisariică* (L, O, Dol), odnosno: *manașcire* (Str, T), odnosno generalizovano za 'grobље': *mormîņ* (L, Str), *mărmăņ* (O).

Kao ni Vlasi severoistočne Srbije, ni Banjaši nemaju rumunske nazive za strane sveta, npr. *istócu* 'istok kao strana sveta', *răsărit* 'izlazak sunca', *zapădu*, *severu*, *iugu* (L); odnosno: *răsărit*, *pus*, *iug*, *sever* (T). Ali, i Vlasi i Banjaši čuvaju rumunske termine za dane u nedelji, npr.: *luň*, *marț*, *mércur*, *joi*, *viñer*, *sîmbătă*, *duminiică* (L, Luk, T); i godišnja doba: *primovară*, *vară*, *toamnă*, *iarnă* (Luk, T), *păresimele*, *vară*, *toamnă*, *iarnă* (Str). U naseljima u okolini Beograda termini za godišnja doba čuvaju se samo delimično, ili pasivno: *vară*, *iarnă* (O); *trei luň de prolece*, *trei luň de letă*, *trei luň de iesén*, *șî trei luň de zima*. (Nu e iarna?) *Da*, *iarnă*, *vară*, *vară viñe iun șî iul*, *primăvară*, *toamnă*. (L)

Mesei u godini u svim banjaškim punktovima navođeni su na srpskom jeziku ili delimično adaptirani u rumunski sistem: *ianuaru*, *februaru*, *martu*, *aprilu*, *mai*, *iunu*, *iulu*, *avgustu*, *septembru*, *octobru*, *novembru*, *dețembru*.

Jedna starija informatorka iz s. Lukovo setila se nekih termina, ali nije znala tačno na koji se mesec odnose; ovi termini se danas ni u Lukovu više ne koriste: *fāurari* (,februar'), *brumari* (? ,cu gerurile tari'), *baba marta*, *prier* (,april'), *florar* (?), *šeresar* (,juni'), *rāpsūni* (,oktobar'), *undreauā* (,decembar').

Na dijalektološkom planu očigledan je uticaj Vlaha Ungurjana (koji govore banatski dijalekat), pre svega u fonetici, na muntenski govor Banjaša u Lukovu. Ipak, i tamo još uvek postoje generacijske razlike, tako da stariji ljudi bolje čuvaju muntenske crte.

Etnolingvistička analiza dobijene građe pokazuje da se Banjaši relativno brzo uklapaju u tradicionalnu kulturu konkatnog starosedelačkog ili bar prestižnijeg stanovništva (npr. Banjaši u Pomoravlju lokalni srpski običaj 'volovska bogomolja' doživljavaju kao svoj). Od supstrate, romske kulture očuvan je običaj kupovine nesveste, ali ređe u selima Posavine, i u s. Podvrška kod Kladova; nevesta se i danas kupuje u Lukovu, Grljanu, Brodicama, Trešnjevici, Suvaji i Strižilu. Dobro je očuvan i običaj stavljanja amajlije novorođenom detetu: *bair* (L; O), *baer* (Dolovo, Grljan, Str). Ovu amajliju u kožnoj kesici dete nosi vezanu vunanim koncem do golog tela. Razlika je samo u sastojcima amajlije, ali je moguće i da informatori ne žele da kažu tačne podatke o tome šta sve u ulazi u njen sastav. Obično se kao osnovni sastojak navodi biljka: *mumā pāduri* (L; O; Luk), koja se opisuje i kao 'trava koja se daje deci' (Str). Ali, za razliku od Roma, Banjaši nikada ne slave romsku sveticu – svetu Bibiju.

U selima u okolini Beograda Banjaši ne poznaju običaj padanja u ritualni trans, ali to još uvek čine, ili su doskora činili u pomoravskim selima Trešnjevica i Strižilo i Suvaja, i u severoistočnoj Srbiji u naseljima Lukovo i Grljan. Između Banjaša i Vlaha inače postoji niz razlika u tradicionalnoj kulturi. Jedna od razlika je i u sistemu pomana, ovaj sistem je kranje sveden u Posavini, a i u Pomoravlju (u srpskom okruženju) znatno je uži u odnosu na poznati sistem pomana kod Vlaha, nema npr. pomane za života.

Visok stepen kreolizacije ovih govora¹⁶ i činjenica da su svi govornici bilingvi, veoma usložnjava etimološka istraživanja leksike banjaških govora, pre svega zbog dijahrone raslojenosti pozajmljenica slovenskog i turskog porekla još u rumunskom jeziku.

¹⁶ Hinrichs 1982 govori o "incidentnim rečima" kao novom balkanizmu, a upravo kreolizacija ove kategorije reči dominira u diskursu Banjaša.

Banjaški govori se moraju imati u vidu kao jedan od mogućih izvora karpatske leksike ('karpatizama'), posebno u terminologiji posuda¹⁷. Banjaški govori se moraju imati u vidu i u etimološkoj analizi tajnih jezika, oni su zapravo najverovatniji prenosioци leksike rumunskog porekla. Banjaški govori ostavili su znatnog traga na i recentnoj mikrotoponimiji (mikrotoponimi tipa *Lingurci, Bordelj*). Za dalje razmišljanje o balkanskoj lingvističkoj perspektivi banjaških rumunskih govora bitan je njihov sociolingvistički status jednosmernog multilingvizma, inače karakterističan i za druge romske govore na Balkanu (up. Friedman 2001).

Rumunski banjaški govori u Posavini danas su na ivici izumiranja, rumunski aktivno govori samo najstarija generacija, srednja generacija uglavnom pasivno i pod jakim uticajem lokalnih srpskih govora, dok se deca samo izuzetno retko u kući uče maternjem rumunskom jeziku. Nešto je bolja situacija u većim banjaškim naseljima u Pomoravlju (Stržiilo, Trešnjevica i Suvaja) gde sva deca govore rumunski kao maternji jezik. Kreolizacija ovih govora postojala je još u vreme istraživanja Emila Petrovici-a, up. njegov zapis: *La noi tuată recenița ari doo vorbi; o vorbă viîni pola sîrbiastî și pola țigăniastî; razumiastî și Rumănu și Seleacu.* (Petrovici 1938:231). Ovako o svom jeziku govore Banjaši danas: «*Fala*» – *sîrbește și țigănaște, rumunski. Mi smo rumunski ali pola srpski, pola rumunski, mi smo kao polutani. Nas više razumeš srpski nego rumunski. (Šta kažete za sebe, šta ste vi?) Rumunka. Nama piše sve u ličnu kartu srpski, Srbi. Acasă sîntem Rumîni. Mie îmi scrie în lična karta, u dokumente sve Srbin.* (s. Lukavica, 22.7.2002).

Banjaši ističu da ne sklapaju brakove sa «Mečkarima» (*Ursari*), koji takođe govore rumunski, a koji se, po njihovom tvrđenju, razlikuje. Mečkari su inače malobrojni, ali danas uglavnom imaju stalno mesto stanovanja¹⁸. Terenskim

¹⁷ Kao *Koritari* po zanimanju, doneli su sa sobom i odgovarajuću zanatsku terminologiju: «Osim korita (albije), grade oni još i kašike (lingure), vretena (fus), kaleme (mosor), vagane (vagan), zastruge (zastrug), pa ih po tome i nazivaju Srbi koritarima, kašičarima, kašikarima, ligurašima, lingurima i vretenarima» (Đorđević 1984a:19). O koritarskom i mečkarskom zanatu «vlaških Cigana» v. i: Mijatović 1928: 216, 223–224.

¹⁸ «Cigani mečkari. To su obično vlaški Cigani, mada ponekad, ali rede, vode mečke i drugi Cigani» (Đorđević 1984a:20 i dalje).

istraživanjem sela Bukovik kod Arandelovca, pokazalo se da ta razlika nije u potpunosti sigurna.¹⁹

Za uspostavljanje sociolingvističke i dijalektološke slike važno je i sagledavanje areala interne banjaške komunikacije (po sistemu «krugova»). Pre Drugog svetskog rata, na primer, areal komunikacije Banjaša u Čokešini bila su sela: Petkovic, Bela Reka, Duvanište i Lipolist (grupa sela), zatim preko Drine do Sarajeva (*Sarai*), u okolini Šapca (*Tîrg*), zatim sa druge strane Šapca (tj. Srem i Slavonija) i prema Beogradu (*Beligrad*). Danas ovi krugovi poznavanja sunarodnika i sklapanja brakova imaju preko 100 kilometara u prečniku, individualno i više ako su u pitanju ljudi koji se profesionalno bave trgovinom ili su gastarbajteri. Većina Banjaša u Posavini zna za postojanje «bagrdanskih Rumuna» jer su ovi sami svojevremeno dolazili i prodavali svoje proizvode od drveta. Oni su to svoje putovanje zvali ‘vilajet’: *pînă vilaieturi*.

Banjaši severno od Dunava, svojevremeno naseljeni na teritoriji Austrougarske, govore nekoliko različitih rumunskih dijalekata. To su danas, verovatno, banatski, erdeljski i muntenski, ali je ovu hipotezu još potrebno proveriti na terenu. Banjaši južno od Dunava govore muntenskim dijalektom, u vlaškom okruženju njihovi govori su sve više pod uticajem loklanih rumunskih vlaških govora, što se primećuje u razlici između starije i mlade generacije govornika. Preslojavanje više različitih tradicionalnih kultura i više različitih jezika višestruko ukrštenih na prostorima Balkana trebalo bi da romološka i banjaška istraživanja nametne kao prvorazrednu balkanološku temu.

LITERATURA:

Achim 1998 – V. Achim: *Țigani în istoria României*, București.

Барјактаровић 1964 – М. Барјактаровић: Оаза апатинских Цигана, *Радовођанских музеја* 12-13, Нови Сад, 191–204.

Sychnerski 2001 – T. Sychnerski: Cyganie i Rumuni: wspólne dzieje oraz związki kulturowe i językowe (przyczynki), *Balkanica Posnaniensia* XI/XII, Poznań, 305–319.

Даница 1827 – *Даница*. Забавник за годину 1827, Беч.

¹⁹ Prema podacima dobijenim 13.10.2002. od Radivoja Dimitrijevića (1921) iz s. Bukovika kod Arandelovca – u ovom selu žive zajedno potomci Ursara i Koritara, a njihov rumunski govor se ne razlikuje.

- Деметер et al. 2000 – *История Цыган, новый взгляд*, Воронеж.
- Dimitrijević-Rufu 1998 – D. Dimitrijević-Rufu: The multiple identity of Romanians in Melnica (Homolje, Serbia), *Name and Social Structure, Examples from Southeast Europe*, New York, 49–68.
- Токић и Јацановић 1994 – Д. Токић, Д. Јацановић: Топографска грађа Пожаревачког Поморавља, *Viminacium* 8–9, Пожаревац, 161–229.
- Ђорђевић 1907 – Т. Р. Ђорђевић: Две румунске књиге о Румунима у Босни и Херцеговини, *Српски књижевни гласник* XVIII/5, Београд, 377–380.
- Ђорђевић 1984 – Т. Р. Ђорђевић: *Наш народни живот* 2, Београд.
- Ђорђевић 1984а – Т. Р. Ђорђевић: *Наш народни живот* 3, Београд.
- Ердџановић 1951 – Ј. Ердџановић: Етнолошка грађа о Шумадинцима, *Српски етнографски зборник* 54, Београд.
- Етнолошка грађа 1979 – *Етнолошка грађа о Ромима (Циганима) у Југославији*, Нови Сад.
- Filipesku 1907 – Т. Filipesku: Karavlaška naselja u Bosni, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XIX, Sarajevo, 77–101, 215–241, 335–357.
- Flora 1971 – R. Flora: *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Beograd.
- Friedman 2001 – V. A. Friedman: Les marqueurs de frontière dans la grammaire du romani: Structure de la langue et résistance au contact dans la diaspora balkanique, *Faits de langues: Langues de diaspora, Langues en contact* 18, Paris, 23–34.
- Hefele 1890 – F. Hefele: Koritari, *Vienac*, Zagreb, 742–743.
- Hinrichs 1982 – U. Hinrichs: Zum Problem der Cuvinte incidente im Rumänischen, *Zeitschrift für Balkanologie* XVIII/1, Wiesbaden, 22–42.
- Јаћимовић 1997 – М. Јаћимовић: *Качер, предели и људи*, Ваљево.
- Kristophson 1973 – J. Kristophson: Zu den Monatsnamen im Rumänischen und Albanischen, *Zeitschrift für Balkanologie* IX/1–2, Wiesbaden, 35–39.
- Марушиакова/Попов 2000 – Е. Марушиакова, В. Попов: *Циганите в Османската империя*, София.
- Марушиакова/Попов 2000а – *Цигани/Рома от старо и ново време*, София.
- Marushiakova et al. 2001 – E. Marushiakova et al.: *Identity Formation among Minorities in the Balkans: The cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo*, Sofia.
- Мијатовић 1928 – С. М. Мијатовић: Занати и еснафи у Расини, *Српски етнографски зборник* 42, Београд 1928.
- NLR I – *Noul atlas lingvistic Român pe regiuni, Banat* I, Cluj-Napoca 1980.
- Pavković 1957 – N. Pavković: Karavlasli i njihovo tradicionalno zanimanje, *Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne* I, Tuzla, 103–126.

- Павловић 1907 – Љ. Павловић: Колубара и Подгорина, *Српски етнографски зборник* 8, Београд, 345–1085.
- Павловић 1912 – Љ. Павловић: Антропоегеографија ваљевске Тамнаве, *Српски етнографски зборник* 18, Београд, 381–635.
- Petrovici 1938 – E. Petrovici: „Români” din Serbia occidentală, *Dacoromania* IX, Cluj, 224–236.
- Петровић 2000 – Ћ. Петровић: Цигани у Срему у XVIII веку, *Цигани/Роми у прошлости и данас*, Београд, 11–35.
- Плотникова 1996 – А. А. Плотникова: *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Москва 1996.
- Поповић 2002 – В. Поповић: *Слатински крај у прошлости*, Лакташи.
- Radojević 2002 – M. Radojević: Sociološka skica Roma bogataša, мањина и мањини (Suvaja), *Sociologija romskog identiteta*, Niš, 209–214.
- Радовановић 1994 – В. Радовановић: *Шабачка Посавина и Поцерина, Антропоегеографска испитивања*, [М. Радовановић, Београд].
- Sikimić 2002 – B. Sikimić: Đurđevdan kod vlaških Roma u selu Podvrška, *Kultura* 103–104, Beograd, 184–193.
- Sikimić 2003 – B. Sikimić: Băjeși, *Tradiția* 21, Novi Sad (u štampi).
- Sikimić 2003a – B. Sikimić: Banyash Culture in North Serbia: baer, *Religija i verski običaji Roma*, knjiga rezimea, Niš, 20–22.
- Sorescu/Sikimić 2003 – A. Sorescu, B. Sikimić: Din lexical dialectal al satului Gradskovo, *Lumina* LVI, Panciova (u štampi)
- Томић 1950 – П. Томић: «Виларке» и «вилари» код влашких Цигана у Темнићу и Белици, *Зборник радова, Етнографски институт* 1, Београд, 237–262.
- Трајковић 1991 – И. Трајковић: Роми – Цигани Ниша, *Зборник, Народни музеј Ниш*, Ниш, 89–116.
- Трифуноски 1974 – Ђ. Трифуноски: Прилог проучавању Рома, Роми у Кочанској котлини, *Гласник Етнографског института САНУ XXII*, Београд.
- Тројановић 1902 – С. Тројановић: Цигани, *Српски књижевни гласник* 5, Београд, 26–38.
- Uhlik 1955 – R. Uhlik: Iz ciganske onomastike I, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. 10, Sarajevo, 51–71.
- Вукановић 1983 – Т. Вукановић: *Роми (Цигани) у Југославији*, Врање.
- Weigand 1908 – G. Weigand: Rumänen und Arumunen in Bosnien, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* 14, Leipzig, 171–197.
- Вајганд 1995 – Г. Вајганд: *Аромуни I-II*, Београд [превод П. Жебељан].

BANJAŠKA NASELJA U SRBIJI

severozapadna Srbija (Posavina i Podunavlje)

1. Arandjelovac (naselje Jelinac)
2. Babajić (naselje Milavac)
3. Banovo Polje
4. Banjani
5. Batković
6. Begaljica
7. Bela Reka
8. Beograd (Marinkova bara)
9. Bogatić
10. Bogdanovica
11. Brgule
12. Bukovik
13. Burovo
14. Crniljevo
15. Culjković
16. Čokešina
17. Draginje
18. Drenovac
19. Dvorište
20. Duvanište
21. Gomilice
22. Grabovac
23. Grušić
24. Iverić (kod Banjana)
25. Jabučje
26. Kalenić
27. Klenak
28. Koceljevo
29. Kožuar
30. Krnule
31. Lajkovac
32. Lešnica (kod Valjeva)
33. Lešnjak (kod Moravaca)
34. Lipolist
35. Lukavac
36. Lukavica
37. Ljubinić
38. Mala Ivanča
39. Mali Mokri Lug
40. Mali Požarevac
41. Medoševac (danas raseljeni)
42. Meljak
43. Meovine
44. Mionica
45. Mladenovac
46. Novaci
47. Obrenovac (Muzička Kolonija)
48. Paljuvi
49. Pambukovica
50. Partizani (par kuća)
51. Petkovica
52. Piroman
53. Pocerski Pričinović
54. (Priboj na Limu)
55. Provo
56. Radljevo
57. Rajla
58. Ranilović
59. Ripanj
60. Ritopek
61. Ropočevo
62. Rumska
63. Sedlari
64. Senaja
65. Sinošević
66. Skobalj
67. Smederevo
68. Sopot
69. Sovljak
70. Sremčica

71. Stepojevac
72. Stubline
73. Šabačka Kamenica
74. Šarbane
75. Tolić
76. Ub
77. Urnka
78. Valjevo
- 79. Veliki Crljeni**
80. Veliki Mokri Lug
81. Veprovica (=Piroman)
82. Vladimirci
83. Vrčin
84. Zuce
85. Zvezd
86. Zvizdar
87. Železnik

Pomoravlje

1. Bačina
2. Bresje
3. Crvenci
4. Čepure
5. Išanica
6. Kragujevac
7. Lugavčina
8. Mala Krsna
9. Naupara
10. Niš
11. Obrež
12. Osipaonica
13. Petropolje
14. Prčilovica
15. Tešica
- 16. Trešnjevica**
17. Sezemča
18. Staro Selo (kod Velike Plane)

- 19. Strižilo**
- 20. Suvaja**
21. Šume
22. Tomića Brdo
23. Varvarin
24. Velika Plana
25. Vitanovac
26. Vranovo

severoistočna Srbija

1. Brodica
2. Brza Palanka
3. Česta
4. Dušanovac
5. Gornjane
- 6. Grljan**
7. Jošanica
8. Komša
9. Kučevo
- 10. Lukovo**
11. Melnica
- 12. Podvrška**
13. Rudna Glava
14. Sokobanja
15. Svilajnac
16. Urovica
17. Velika Plazana
18. Vlaški Do
19. Vitanovac
20. Žagubica

Banat

1. Alibunar
2. Banatsko Novo Selo
3. Bašaid

4. Begejci
5. Bela Crkva
6. Dobrica
7. **Dolovo**
8. Ečka
9. Grebenac
10. Jablanka
11. Krstur
12. Kikinda
13. Kusić
14. Malo Središte
15. Melenci
16. Mokrin
17. Nikolinci
18. Novi Bečej
19. Novi Kneževac
20. Novi Kozarci
21. Novo Miloševo
22. Omoljica
23. Orešac
24. Padej
25. Sajan
26. Sanad

27. Sefkerin
28. Straža
29. Sutjeska
30. Uljma
31. Uzdin
32. Vladimirovac
33. Vojvodinci
34. Vršac
35. Mali Žam i Markovac
(pretopljeni u Rumune)

Bačka

1. Apatin
2. Bogojevo
3. Bođani
4. Bački Monoštor
5. Sonta
6. Vajska
7. Adorjan /Nadrljan
8. Novi Sad (naselja: Slana Bara,
Veliki Rit, Šanga)